

Rizični čimbenici adolescentskog kockanja

Sremić, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:349312>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Marija Sremić

RIZIČNI ČIMBENICI ADOLESCENTSKOG
KOCKANJA

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Marija Sremić

RIZIČNI ČIMBENICI ADOLESCENTSKOG
KOCKANJA

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: Prof. dr. sc. Marijana Majdak

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Adolescencija.....	2
3. Kockanje.....	4
3.1.Kockanje kod mladih.....	6
4. Štetne posljedice kockanja kod mladih.....	7
5. Rizični čimbenici za kockanje u adolescenciji.....	10
5.1. Individualni rizični čimbenici adolescentskog kockanja.....	10
5.2.Obilježja bližeg okruženja kao rizični čimbenik adolescentnog kockanja.....	14
5.2.1. Obiteljska razina.....	14
5.2.2. Vršnjaci.....	17
5.2.3. Škola.....	18
5.3. Obilježja šireg okruženja kao rizični čimbenik adolescentskog kockanja.....	19
6. Prevencija adolescentskog kockanja.....	21
7. Zaključak.....	25
8. Literatura.....	27

Rizični čimbenici adolescentskog kockanja

Sažetak:

Adolescentsko kockanje je veliki problem današnjeg društva. Osim što je protuzakonito, možemo ga povezati sa drugim rizičnim ponašanjima bilo da je kockanje uzročna posljedica nekog drugog rizičnog ponašanja ili povod. U Hrvatskoj smo svjedoci vrlo liberalnog pristupa države prema kockanju, stoga su adolescenti u svojem najranjivijem životnom razdoblju izloženi dostupnošću i pristupačnošću igrama na sreću. Rizični čimbenici povezani s kockanjem kod adolescenata uključuju osobne faktore poput dobi i spola, obiteljske čimbenike kao što su pozitivni stavovi prema kockanju roditelja i obiteljska disfunkcija te utjecaj vršnjaka koji se bave kockanjem. Također, okruženje u školi i liberalni zakonski propisi u vezi s kockanjem dodatno povećavaju rizik. Sustavne intervencije usmjerene prema prevenciji i smanjenju rizika ključne su za zaštitu dobrobiti mladih ljudi od problema s kockanjem. Važno je prepoznati interakcije među različitim razinama utjecaja te poduzeti mjere koje će osnažiti zaštitne faktore i smanjiti izloženost rizičnim čimbenicima kako bi se suzbilo ovo rizično ponašanje među adolescentima.

Ključne riječi: rizični čimbenici, adolescencija, kockanje kod mladih, prevencija

Risk factors of adolescent gambling

Abstract:

Adolescent gambling is a significant issue in today's society. Besides being illegal, it can be linked to other risky behaviors, whether gambling is a causal consequence of other risky behavior or a trigger. In Croatia, we witness a very liberal approach by the state towards gambling, exposing adolescents during their most vulnerable life phase to the availability and accessibility of games of chance. Risk factors associated with adolescent gambling include personal factors such as age and gender, family factors like parents' positive attitudes towards gambling and family

dysfunction, as well as the influence of peers engaged in gambling. Additionally, the school environment and liberal legal regulations regarding gambling further increase the risk. Systemic interventions targeting prevention and risk reduction are crucial to safeguard the well-being of young people from gambling-related issues. Recognizing interactions across various levels of influence and taking measures to strengthen protective factors and decrease exposure to risk factors are essential to mitigate this behavior among adolescents.

Key words: risk factors, adolescent, youth gambling, prevention

Izjava o izvornosti

Ja, Marija Sremić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Marija Sremić

Datum: 18.12.2023.

1. UVOD

Kockanje je prisutno u našem društvu oduvijek, stoga ne čudi da postoji debata o tome da je kockanje dio ljudske kulture, te su odrasli kao i mladi nesvjesni mogućih opasnosti istog, kao što je to slučaj kod konzumacije alkohola i cigareta, gdje nam je jasno koji su rizici i negativne posljedice na zdravlje (Dickson i sur., 2004.). Današnji adolescenti žive u vremenu naglog razvoja informatizacije i tehnologije, koje je i utjecalo na raznovrsniju ponudu kao i modalitet kockanja na tržištu igara na sreću, što ga čini dostupnijim i atraktivnijim (Ricijaš i sur., 2016.). Autori se slažu da internet, masovno oglašavanje te mala razina kontrole (tu mislimo poglavito na zakonodavnu kontrolu) čine različite vrste kockanja iznimno dostupnim današnjoj generaciji djece i mladih (Kokić, 2009.; Dodig, 2013.). Danas je gotovo u svim igrama na sreću moguće sudjelovati putem interneta od kuće ili se kladiti na samposlužnim terminalima (tzv. kladomatima) koji su smješteni u ugostiteljskim objektima (kafićima) koji su dostupni adolescentima (Ricijaš i sur., 2016.), nema potrebe za klasičnim odlaskom u kasina ili kladionice, te je time teško objektivno i prikazati koliko je dostupnost kockanja adolescentima. Internet je omogućio brzi pristup aktivnostima koji inače legalno na neki drugi način ne bi mogli pristupiti, jer su npr. maloljetne osobe i zakonom je zabranjeno da maloljetna osoba sudjeluje u igrama na sreću. Kockanje je time jedinstveno jer je dostupno bez ograničavajućih socijalnih barijera, kao kod kupnje alkohola ili cigareta, gdje će bez odrasle osobe teže dobiti pristup, kako je samo kockanje percipirano kao bezopasna aktivnost (Gupta i Derevensky, 2000., prema Dickson i sur., 2004.). Ono što za većinu počinje kao uzbudljiv benigni oblik zabave, može rezultirati ozbiljnim problemima za veću skupinu mladih ljudi (Livazović, Bojčić, 2019.). Stručnjaci u istraživanjima upozoravaju da su mladi skloni tome da kockanjem razviju razne psihosocijalne posljedice, manifestiraju različite oblike rizičnog ponašanja, može dovesti do činjenja prekršaja i kaznenih djela, općenito kršenje društvenih normi i suprotstavljanje autoritetu (Ricijaš i sur., 2016.), te može doći i do pojavljivanja patološkog kockanja, koje je od 1980. godine uvršteno u Međunarodnu klasifikaciju bolesti kao „Poremećaj kontrole poriva“ (Kokić, 2009.). Prema novim dijagnostičkim priručnicima DSM-5 (Dijagnostički i statistički priručnik mentalnih poremećaja, 5. izdanje, 2014) i MKB-11 (Međunarodna statistička

klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema, 11. izdanje, 2023.), problematično kockanje se klasificira kao "Poremećaj kockanja". Kategorizira se unutar skupine „Poremećaji kontrole impulsa“. Glavne značajke uključuju poteškoće u kontroliranju kockanja, potrebu za sve većim ulozima kako bi se postigao isti uzbuđujući učinak (poznato kao tolerancija), nemir ili razdražljivost kada se pokušava prestati ili smanjiti kockanje, pokušaje da se kontrolira kockanje bez uspjeha, preokupiranost kockanjem, kockanje unatoč štetnim posljedicama, i slično. Kockanje je danas jedno od najčešćih ovisnosti među mladima (Secades-Villa, 2016., prema Riley i sur. 2021.).

S obzirom na prirodu igara na sreću koja uključuju rizik i neizvjesnost ishoda, visoku razinu zabave i uzbuđenja, potrebu mladih za trenutnom gratifikacijom i s obzirom da još nemaju razvijenu mogućnost dugoročnog planiranja za pretpostaviti je da lako postaju predmet interesa adolescentima (Ricijaš i sur., 2016.). Kada govorimo o adolescentima i kockanju, najčešće mislimo na srednjoškolce i studente, no treba imati na umu da je prosječna dob početka uključivanja u kockarske aktivnosti 11,5 i da je i u toj dobi već povezana s drugim rizičnim ponašanjem (Dodig, 2013.), gdje su djeca posuđivala i krala novac za kockanje. Činjenica da je kockanje maloljetnika u većini zemalja zakonom zabranjeno, ovo područje je ispod radara interesa javnosti i stručnjaka, te nije dovoljno istraženo. Ono što je fokus ovog preglednog rada su upravo ti rizični čimbenici koji utječu na adolescentsko kockanje, kako njegove osobne predispozicije, tako i utjecaj bliže i šire okoline.

2. ADOLESCENCIJA

Adolescencija je period između djetinjstva i odrasle dobi (Lacković-Grgin, 2005.), najšire dobne granice adolescencije su od jedanaest do dvadeset i pet godina, iako ima autora koji govore o „prolongiranoj adolescenciji“ do tridesete godine. Kada gledamo zakonski okvir, maloljetna osoba se smatra osobom od 14 do 18 godina, dok je mlađi punoljetnik osoba koja nije navršila dvadeset i jednu godinu života (Zakon o sudovima za mladež, NN 143/12). Adolescenti koji imaju manje od 14 godina, smatraju se djecom i ne mogu kazneno biti odgovorni. To nam je bitno utvrditi kako bismo kasnije mogli povezati s zakonskim okvirom propisanim u vezi s igrama na sreću. Biološki

vrlo lako možemo odrediti adolescenciju kao doba ubrzanog spolnog i tjelesnog sazrijevanja s nizom psiholoških i socijalnih posljedica. Međutim, ono što je značajno promatrati za područje zanimanja ovog rada jest proučavanje razvoja pojedinca kroz njegov okolinski kontekst. Bronfenbrenner ističe da biološke promjene i socijalne interakcije postoje kao dio ekološkog sustava u kojima se odvijaju (Lacković-Grgin, 2005.), te se sastoji makrosustava, egzosustava, mezosustava, mikrosustava i pojedinaca. Adolescenta određuje njegova dob i spol, najbliži mu je mikrosustav kojeg čine obitelj, prijatelji, sportski tim, crkva i škola, dok mezosustav čine odnosi između tih različitih mikrosustava. Egzosustav čine mediji, industrija, lokalni političari, zdravstvo u kojima adolescent ne sudjeluje direktno u tom sustavu, već kroz školu i roditelje, no i dalje čini socijalno okruženje koje ima na njega utjecaj. Kultura, subkultura, vrijednosti, norme čine makrosustav koji ako se mijenja utječe na sve sustave koji su povezani sa adolescentom. Bronfenbrennerova ekološka teorija razvoja nam olakšava grupiranje i kategoriziranje čimbenika koji utječu na ponašanje adolescenata (Bronfenbrenner, 1979., prema Rajhvajn Bulat, Sušac i Ajduković, 2019.), te kroz njihov neposredan i posredan utjecaj modeliranja ponašanja adolescenta (White i Renk, 2012., prema Rajhvajn Bulat, Sušac i Ajduković, 2019.), možemo ih povezati i sa rizičnim čimbenicima koji utječu na adolescente. Budući da adolescencija predstavlja dinamično razdoblje obilježeno brojnim promjenama, tijekom kojeg mladi istražuju svoju zrelost i pripadnost, često se upuštaju u raznolika rizična ponašanja (Moffit, 1993., prema Ricijaš i sur., 2015.). Važni su ne samo utjecaji okoline, već i individualni čimbenici adolescenata, kao što su njegova biološka i psihološka obilježja, koja imaju utjecaj na njegovo ponašanje (Espelage i Swearer, 2004., prema Rajhvajn Bulat, Sušac i Ajduković 2019.). Suvremene neuroznanstvene spoznaje objašnjavaju da uključivanje u različita rizična ponašanja je rezultat promjena u dijelu mozga koji je zadužen za socijalno i emocionalnu funkcioniranje (Steinberg, 2007; 2008; 2010, prema Ricijaš i sur., 2016.). Zato adolescenti osjećaju povećanu potrebu za nagradom, poglavito u prisutnosti vršnjaka.

Kada se bavimo adolescentima, bitno je da razlikujemo pojmove rizično ponašanje i delikventno ponašanje. Delikventno ponašanje je kada se krši zakon, od lakših prekršaja kao što su krađa, uništavanje imovine do silovanja, fizičkog napada i ubojstva, najčešće se pojavljuje u kasnoj adolescenciji (Lacković-Grgin, 2005.).

Rizično ponašanje definiramo kao ponašanje kojim osoba dovodi u opasnost prvenstveno sebe, ali i druge te predstavlja podlogu za loše ishode u budućnosti. To su najčešće kršenja pravila u školi i kod kuće, markiranje, izbjegavanje školskih obaveza, pušenje, promiskuitetno ponašanje, pijenje alkohola i kockanje.

3. KOCKANJE

Zakon definira igre na sreću kao igre u kojoj se za uplatu određenog iznosa sudionicima pruža mogućnost dobitka, najčešće u novcu, koji ovisi o nekom neizvjesnom događaju (Zakon o igrama na sreću, NN 87/2009., čl. 2).

Budući da je kockanje često prisutno i ima ozbiljne posljedice, možemo ga opisati kao kontinuum ponašanja koji se proteže od potpunog izbjegavanja kockanja, preko društvenog i rizičnog kockanja, do problema s kockanjem i patološkog kockanja (National Research Council, 1999. prema Dodig, 2013.). Socijalni, društveni tip kockanja traje samo neko ograničeno vrijeme, nema karakteristiku velikih novčanih gubitaka, može biti u epizodama, problematično kockanje je radnja koja se ponavlja češće, visoko su rizični i imaju posljedice od kockanja, financijske i obiteljske, no ne ispunjavaju kriterije za patološko kockanje (Koić, 2009.). Kada govorimo o patološkom kockanju, naglašava se da igrač nije u mogućnosti kontrolirati poriv za kockanjem i pritom kockanjem nanosi štetu sebi ili drugima, te je razvio „ovisnost o kockanju“. Patološko kockanje je najštetnija razina psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem odnosi na razvoj ovisnosti o kockanju koja se utvrđivanje dijagnostičkim i statističkim priručnikom (DSM-5) (Ricijaš, 2019.). Pojedinaac koji se očituje u barem četiri od navedenih kriterija tijekom jednogodišnjeg razdoblja razvio je problematično kockanje :

1. potreba za kockanjem sa sve većim iznosima novca kako bi se postiglo željeno uzbuđenje;
2. nemir ili razdražljivost pri pokušaju smanjivanja ili apstinencije;
3. neuspješno nastojanje povratka kontrole, smanjivanja ili prestanka kockanja;
4. zaokupljenost kockanjem;
5. kockanje prilikom neugodnih osjećaja;

6. »lov« gubitaka, odnosno dugova;
7. laganje kako bi se prikrila veličina upletenosti u kockanje;
8. ugrožavanje ili gubitak važne veze, posla, obrazovnih ili poslovnih prilika zbog kockanja te
9. oslanjanje na druge kako bi se nabavio novac kojim bi si osoba olakšala financijsku situaciju uzrokovanu kockanjem.

U istraživanju „Igranje igara na sreću u Hrvatskom društvu“ (Glavak Tkalić, Miletić i Sučić, 2017.) rezultati pokazuju da barem jednom u životu neku igru na sreću igralo je 60.3% građana od 15-65 godina, njih 9,4% ima neku razinu problema povezanih s kockanjem. Osobe koje su pokazivale obilježja problematičnog kockanja su bili mlađih dobnih skupina, muškog spola, sa završenom srednjom školom, u radnom odnosu i najviše su igrali kladioničke igre (71.2%), zatim igre na sreću na automatima (50%), casino igre s kuglicama, kartama ili kockama (46.6%), te loto (42.9%).

Internet kockanje promijenilo je način kockanja. Stalno je dostupno, različiti su načini kockanja preko računala, mobitela ili ostalih uređaja koji su povezani bežičnim uređajima (Gainsbury i sur., 2014.). Svjetsko internet tržište 2012. iznosilo je preko 28 milijardi dolara, a procjena autora je bila da će samo rapidno rasti. Internet kockanje predstavlja veći rizik za razvijanje ovisnosti od fizičkog kockanja zbog veće dostupnosti, mogućnosti igranja u bilo koje vrijeme, nema potrebe za prekidom igre i ishodi su puno brži. Posebno je opasno to što je lakše izgubiti pojam o vremenu i potrošenom novcu, mogućnost praćenja ponašanja korisnika i njegovih podataka, što olakšava profiliranje igrača (Gainsbury i sur., 2014.). Istraživanja ukazuju da fizički kockari sve više prelaze na Internet kockanje, a profil im je da su sve mlađi i niže obrazovani.

U Zakonu o igrama na sreću propisano da u Republici Hrvatskoj osoba mlađa od 18 godina ne smije kockati (čl.13, st.1) i da se ne smiju primati uplate od maloljetnih osoba (čl. 49), kada se pitamo zašto ne postoje strože zakonske regulative stručnjaci ističu da treba imati na umu da planiran prihod u državnom proračunu od igara na sreću, ministarstvo financija za 2023. godinu procjenjuje u iznosu od 96 935 391 eura. Ako gledamo liberalnu klimu prema kockanju sa motivom zarade, autori ističu da istraživanja pokazuju da za društvo dugoročno su puno veći troškovi oni koji proizlaze

zbog utjecaja industrije kockanja (Walker, 2013., prema Ricijaš, 2019.): depresija i fizičke bolesti uzrokovane stresom, povećani pokušaji samoubojstva, snižena poslovna produktivnost, gubitak primanja zbog izgubljenog posla, nemogućnost vraćanja kredita, neplaćeni dugovi, bankroti, sklonost prijevari i korupciji, razvodi uzrokovani kockanjem i to sve dovodi do pritiska na javne službe i troškova liječenja.

4. KOCKANJE KOD MLADIH

Prema rezultatima istraživanja, Glavak Tkalić, Miletić i Sučić (2017.) barem jednom u životu neku igru na sreću igrala je čak trećina maloljetnika (33.4%), te je veća pojava bila na strani dječaka, koji su najviše igrali kladioničke igre. Unatoč zakonodavstvima diljem svijeta koja pokušavaju, manje ili više, ograničiti kockanje među adolescentima i mladima, moderna tehnologija je sa razvojem aplikacija za online igranje i mjesta za online kockanje značajno povećala njihovu izloženost rizicima kockanja (Riley i sur., 2021.). Još nam slijedi vidjeti koji utjecaj je imala pandemija COVID-19. Prva istraživanja već ukazuju na dokaze da se online kockanje još više proširilo, poglavito kod mladih, ali i kod ostatka populacije. U istraživanju Kockanje mladih u Hrvatskoj (Ricijaš i sur. 2016.) dolazimo do rezultata da se 72.9% srednjoškolaca barem jednom u životu kockalo/kladilo, većina ih ima iskustvo sa sportskim kladenjem i igranjem lutrijskih igara. To nam i potvrđuje da se u Hrvatskoj zakonska regulativa ne poštuje, jer s obzirom da je Zakonom predviđeno da maloljetne osobe ne mogu kockati, ovo je iznimno visoka brojka. Kod nordijskih adolescenta postotak koji je u prošloj godini kockao je od 50-80%, iako je i u tim kulturama ilegalno kockanje za maloljetne osobe (Rasanen i sur., 2017., prema Riley i sur., 2021.). Slični trendovi su i u drugim dijelovima svijeta, kao Kanadi, SAD-u, Ujedinjenom kraljevstvu i Australiji, gdje se u prosjeku 60,80% adolescenta, u dobi od 13-17 godina, izjasnilo da su prošle godine kockali barem jednom (Riley i sur., 2021.). U navike kockanja bitno nam je znati i u koje oblike kockanja se mladi najčešće uključuju. U istraživanju Sportsko kladenje i druga rizična ponašanja hrvatskih srednjoškolaca (Ricijaš i sur., 2015.) rezultati su da se čak 36.6% srednjoškolaca redovito kladi na sportske rezultate, te je sportsko kladenje najučestaliji oblik kockanja kod mladih, popularno pogotovo kod dječaka, zbog svoje neizostavne povezanosti sa sportskim događajima (natjecanjima) i

uspjesima hrvatskog sporta. Lutrijske igre su raširene, što možemo objasniti time da se smatraju bezazlenima (Glavak Tkalić i Miletić, 2012. prema Ricijaš i sur., 2016.). Sve veći je i utjecaj popularnih kompjuteriziranih igara, video terminala (poker, slot) i on-line kockanja putem interneta (on-line casino) koji privlače i namijenjeni su upravo za mlađu generaciju (Koić, 2009.). Iskustvo kockanja na automatima ima 20% srednjoškolaca, a elektronski rulet iskusilo je 10%. Iako su ti postotci manji od sportskog klađenja, takvi oblici kockanja su opasni jer su visoko adiktivni, kako navodi Griffiths (1999., prema Ricijaš i sur., 2016.), kratki su intervali između uloga i isplate, iskustvo skorog dobitka, te mogućnost osvajanja većeg iznosa za mali ulog.

Adolescenti su rizični zbog same prirode razvoja i odrastanja, praćene znatiželjom i otkrivanjem svojih granica (Kokić, 2009.), počinju kockati i prije srednje škole i to intenzivno te se tako dovode u situaciju da njihovo kockanje brzo prelazi iz društvenog u rizično/problematično (Ricijaš i sur., 2016.).

4.1. Štetne posljedice adolescentskog kockanja

Istraživanja usmjerena na proučavanje adolescentskog kockanja pokazuju da se adolescenti ne samo uključuju u različite vrste kockarskih aktivnosti, već to rade na problematičan način, koji dovodi do cijelog niza nepoželjnih posljedica (Ricijaš i sur., 2016.). Autori Griffiths i Wood (2000.) ističu da je problem s adolescentskim kockanjem taj što teško možemo identificirati kad kockanje postane problematično jer nema vidljivih znakova kao što ima kod drugih ovisnosti (ovisnost o alkoholi ili heroinu), a isto vrijedi i za kockanje kod odraslih. Početni simptomi su promjena u osobnosti, promjene raspoloženja, izbjegavanje odgovornosti, no to sve možemo pripisati samom razdoblju adolescencije. Zapravo, problem se najčešće prepoznaje kada problem kockanja postane ozbiljniji i razvije posljedice, a kao što autori navode najčešće je to sukob sa zakonom. Ako adolescent razvije neke od sljedećih obilježja onda možemo pretpostaviti da ima problem sa kockom: najčešće će se to prvo očitati na školskim obavezama, zatim spomenuli smo već promjenu osobnosti, gdje do tad sretno dijete može postati razdražljivo i defenzivno, izgubiti će interes za hobije, imati manjak koncentracije. Zatim će početi novac nestajati u kući i adolescent se može upustiti u prodaju skupih stvari, imati stav indiferentnosti i prestati brinuti o svojem

izgledu i higijeni (Griffiths, Wood, 2000.). Mladi koji se učestalije klade češće će varati na testu u školi, markirati i biti upućen na razgovor kod školskog psihologa ili pedagoga zbog lošeg ponašanja u školi, veća je vjerojatnost da će konzumirati alkohol, cigareta, marihuanu ili ljepilo (Ricijaš i sur., 2015.).

Neki od pokazatelja ponašanja da se razvio problem s kockanjem je jurenje za gubicima, preokupacija adolescenta s kockanjem, zanemarivanje važnih obaveza (npr. prijateljstva, školskih obveza i/ili hobija), nastavak kockanja unatoč negativnim ishodima i velikim gubicima, laganje prijateljima ili obitelji o tome koliko zapravo kocka, razdražljivost ako nisu u mogućnosti da kockaju, često posuđivanje novca ili korištenje novca koje je dobio za nešto drugo za financiranje kockanja, te u konačnici i kriminalno ponašanje kao što je krađa da bi imali sredstva s kojim će kockati. Smatra se da su oni koji kockaju dok su mlađi, a posebno oni koji kockaju prekomjerno, skloniji razvoju problema s kockanjem u odrasloj dobi (Griffiths, 2011., prema Delfabbro i sur., 2014.). Simptomi su zapravo vrlo slični onima kod drugih oblika ovisnosti. Osim preferirane igre na sreću kojom se najviše bave (primjerice, sportsko klađenje), adolescenti često počinju redovito sudjelovati i u drugim igrama na sreću (poput lotta). Ova dinamika ukazuje na prisutnost kumulativnog obrasca kockarskog ponašanja, gdje se jedan način kockanja potiče drugim, dodatno povećavajući rizik od razvoja štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem (Ricijaš i sur., 2015.). Stopa problematičnog kockanja kod adolescenta je veća od stope kod odraslih i kreće se između 4-8% (Dodig, 2013.). Problem kockanja kod adolescenata može dovesti do mnogih složenih problema, poput kriminalnog ponašanja, lošeg akademskog uspjeha, izostajanja iz škole, financijskih problema, simptoma depresije, samoubojstva, niskog samopoštovanja, pogoršanja društvenih odnosa i zlouporabe opojnih sredstava (Kang i sur., 2019.).

Istraživanje provedeno među 2 702 hrvatska srednjoškolca ukazuje da 12,9% srednjoškolaca ima visok stupanj štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem, a 17,3% umjeren (Ricijaš i sur., 2016). U tom istraživanju 23,7% mladića zadovoljilo je kriterije za visoku razinu štetnih posljedica povezanih s kockanjem prema DSM-V. Iako većina istraživanja ukazuju da je ovaj oblik rizičnog ponašanja uglavnom muški fenomen te da oni u većoj mjeri razvijaju posljedice, ne znači da taj problem nije prisutan sve više i među djevojkama zbog novih dostupnih načina

kockanja. Provedeno istraživanje o kockanju adolescentica u Hrvatskoj, u kojem je sudjelovalo 1 372 srednjoškolke iz 7 hrvatskih gradova, u dobi od 14-20 godina (Huić i sur., 2017.), govori kako se 7,4% djevojaka može smatrati regularnim kockarima, što ukazuje da bar jednom tjedno igraju igre na sreću. Najčešće su to lotto i grebalice, a dosta veliki broj koristi sportsko klađenje i slot mašine. 1,7% djevojaka već sad osjeća ozbiljne posljedice kockanja, a 6,6% umjerene posljedice. Djevojke koje imaju ozbiljne probleme s kockanjem kao i dječaci više koriste slot mašine, sportsko i virtualno klađenje, puno brže razviju problem u kockanju, te se pojavljuju i određeni mentalni problemi (Huić i sur., 2017.).

Među hrvatskim srednjoškolcima je tako utvrđeno da ima skupina koja redovito kocka, te je uz to počela kao posljedicu imati ozbiljne probleme, koji su i manifestirali i drugim rizičnim ponašanjima (Dodig, 2013.). Analizom raznih istraživanja i radova Delfabbro i suradnici (2014.) naveli su da je adolescentsko problematično kockanje povezano sa s drugim razvojnim problemima, kao što je povećana uključenost u rizična ponašanja, smanjeni obrazovni učinak, lošija psihosocijalna prilagodba, više stope delikventnog ponašanja, izostanak s nastave, veća šansa da će se uključiti u druga visokorizična ponašanja, uključujući i rizičnu vožnju, konzumaciju alkohola i korištenje nedopuštenosti droga. Delfabbro, Grabosky i Lahn (2005. prema Delfabbro i sur., 2014.) izvijestili su da je među adolescentima s problemima u kockanju, u Australiji, stopa pušenja bila četiri puta veća, upotreba marihuane šest puta veća, a upotreba teških droga bila je 20 puta veća nego u kod adolescenata koji se nisu upuštali u aktivnosti kockanja. Slični su rezultati pronađeni i u drugim studijama u drugim zemljama u Ujedinjenom Kraljevstvu. Autori ne sumnjaju da postoji povezanost između kockanja i uključivanja u rizična ponašanja, iako je teško procijeniti koje je posljedica čega. Dodig (2013.) ističe da postoji mogućnost sličnosti s drugim rizičnim ponašanjima te njihova pojava u komorbiditetu. Također, sugerira da sam čin kockanja može biti rizičan te potaknuti različita druga rizična ponašanja, poput financiranja kockarskih aktivnosti i nakupljanja dugova, što dalje povećava vjerojatnost za počinjenje kaznenih djela. Je li kockanje posljedica i poticaj na problematično kockanje treba još istražiti, no zasigurno je da utječe na dobrobit adolescenta i njegov razvoj (Griffiths, 2011., prema Delfabbro i sur., 2014.). Bitno je napomenuti da rizična ponašanja u adolescenciji znaju biti privremena i često se mlada osoba odrastanjem

zna „prirodno oporaviti“ (Derevensky, Gupta i Winters, 2003., prema Ricijaš i sur., 2015.). No, ono što je važno izbjeći su dugoročne štetne posljedice koje mogu odrediti život mlade osobe, te njihovu pojavu ne smijemo zanemariti.

5. RIZIČNI ČIMBENICI ZA KOCKANJE U ADOLESCENCIJI

„Rizični čimbenici su one karakteristike, varijable ili opasnosti koje, ukoliko su prisutne, za određenog pojedinca postoji veća vjerojatnost da će taj pojedinac, prije nego netko drugi iz opće populacije, razviti poremećaj u ponašanju“ (Bašić, 2009. prema Nikčević-Milković i Rupčić, 2014.). Podjela čimbenika rizika se odnosi na tri područja. Područje rizičnih osobnih predispozicije kao što je spol, temperament, hiperaktivnost, no tu spadaju i neke kognitivne poteškoće djeteta. Obilježje bližeg okruženja, te obilježja šireg okruženja u koje spadaju okolinski uvjeti koji imaju neposredan i posredan učinak na ukupnu količinu rizika (Ajduković, 2000.). Williams, Ayers i Arthur (1997. prema Nikčević-Milković i Rupčić, 2014.) navode istraživanja rizičnih čimbenika u razvoju poremećaja u ponašanju i drugih rizičnih čimbenika djece i mladeži, koje smještavaju u pet područja: 1) genetski ili biološki čimbenici rizika, 2) individualni i vršnjački čimbenici rizika, 3) rizični čimbenici vezani za školu, 4) rizični čimbenici u obitelji i 5) rizični čimbenici u zajednici. Za potrebe ovog preglednog rada rizične čimbenike prikazati ćemo kroz osobnu razinu, čimbenike bližeg okruženja koje ćemo podijeliti na obitelj, vršnjake i školu i obilježja šireg okruženja tj. obilježje susjedstva i lokalne zajednice (Ajduković, 2000.).

5.1. Individualni rizični čimbenici adolescentnog kockanja

Kada govorimo o osobnoj razini prvo pomislimo na dob. Adolescenti jesu u riziku upravo zbog svojih godina, poglavito kada su izložena nepovoljnim utjecajima. Već smo spomenuli da se u vrlo ranoj dobi započinje s kockanjem, čak i ranije nego što bi očekivali. U prosjeku kockanje je najprisutnije u 14., 15. i 18. godini, to možemo objasniti s kretanjem u srednju školu i mogućnost kockanja nakon navršene punoljetnosti. Noviji rezultati istraživanja pokazuju zabrinjavajući pad dobi budući da je najranija prijavljena dob početka kockanja bila 7 godina (Livazović i Bojčić, 2019.).

Što je početak adolescentskog kockanja raniji, to je veća vjerojatnost da će se kasnije razviti patološko kockanje, u većem su riziku ako su mlađi i manje obrazovani (Gainsbury, 2014.). To posebno vrijedi ako je u ranoj fazi kockarske karijere adolescent doživio značajan dobitak (Griffiths, 1999 prema Griffiths i Wood, 2000.). Ovo iskustvo velikog dobitka zapravo ubrzava razvoj problema s kockanjem (Huic i sur., 2017.). Nakon takvog dobitka, često slijede i veći gubici koje neprestano pokušavamo nadoknaditi.

Rezultati svih istraživanja ukazuju na to da spol ima značajan utjecaj kao rizični faktor, posebno kada je riječ o muškom spolu (Lussier, 2014 ili Riley i sur., 2019.). Također, dobna skupina od 16 do 25 godina pokazuje se kao relevantan faktor rizika (Griffiths, 1999 prema Griffiths i Wood, 2000.). Iako djevojke dijele slične motive s dječacima u pogledu kockanja, poput želje za financijskim dobitkom i iskustvom velikih pobjeda, treba naglasiti da, iako su manje povezane s kockanjem, djevojke sklonije bržem razvoju problema u kockanju (Huic i sur., 2017.).

Veliki rizični faktor su postojanje drugih ovisničkih navika (pušenje, pijenje alkohola, ilegalna zloupotreba droga), te povijest delikventnih djela koja mogu i ne moraju biti povezana s kockanjem, iako najčešće adolescent krade da si može financirati kockanje (Griffiths, 1999, prema Griffiths i Wood, 2000. ili Riley i sur., 2019.). Postoji povećana sklonost da će tijekom kockanja koristiti alkohol i droge te akumulirati veće dugove (Gainsbury, 2014.).

Kognitivne poteškoće proizlaze iz činjenice da su kockari u osnovi motivirani potrebom za psihološkim i fiziološkim uzbuđenjem te traženjem senzacija (Riley i sur., 2019.). Ove poteškoće se manifestiraju kroz različite karakteristike ličnosti, načine razmišljanja, motivaciju i ponašanje. Među ovim poteškoćama spada niža inteligencija, hiperaktivnost i problemi s koncentracijom (Dodig, 2013. ili Giralt i sur., 2018.).

Brojna istraživanja su potvrdila međusobnu povezanost lošeg akademskog postignuća i poremećaja u ponašanju (Trout i sur., 2003, prema Nikčević-Milković i Rupčić, 2014.). Istraživanja su pokazala da učenici s nižim školskim postignućima izvještavaju o značajno višim psihološkim posljedicama kockanja u usporedbi s učenicima koji imaju bolji školski uspjeh (Livazović i Bojčić, 2019.). Također pokazuje značajno

veću aktivnost rizičnog ponašanja i značajno niže zadovoljstvo obiteljskim životom među sudionicima koji izvještavaju o najnižim školskim postignućima, pa intenzitet psiholoških posljedica može biti povezan s osjećajem odbacivanja zbog problema u obitelji, neuspjeha u školi i sudjelovanja u rizičnom ponašanju (Livazović i Bojčić, 2019.). Adolescenti s patološkim kockarskim ponašanjem vjerojatno će imati slabe ocjene u školi i izostajati iz škole kako bi se mogli kockati (Griffiths, 1999, prema Griffiths i Wood, 2000.).

Pored toga, primjećuje se ograničeno apstraktno prosuđivanje koje dovodi do donošenja iracionalnih odluka tijekom kockanja (Griffiths, 1999., prema Griffiths i Wood, 2000.). Nadalje, ove osobe često pokazuju nedostatne vještine rješavanja problema, slabo predviđanje i planiranje te oslabljeno samoopazanje i samokontrolu. Njihova percepcija sebe i drugih često je neprecizna, pri čemu niže samopoštovanje često igra ulogu (Dodig, 2013.).

Prema Lussier (2014.) postoje tri varijable osobnosti koje se često navode kao prediktori u istraživanju kockanja mladih, a oni uključuju impulzivnost, anksioznost i depresiju. Depresivnost, kao rizični čimbenik psihičkog zdravlja, ističe se u istraživanju autora Dodig (2013.), zajedno s povećanom anksioznošću koja se povezuje s većim rizikom za pokušaje suicida. U nekim situacijama, adolescenti su već depresivni prije početka kockanja, no tijekom samog kockanja ispoljavaju uzbuđenje i motivaciju (Griffiths, 1999, prema Griffiths i Wood, 2000.).

Među adolescenata koji zadovoljavaju kriterije za problematično i patološko kockanje (Fischer, 1992., prema Dodig, 2013.), primijećeno je češće pojavljivanje nenormalnih fizioloških stanja tijekom mirovanja, povišenu razinu emocionalnog stresa, povišenu razinu disocijacije, te češće upuštanje u druga ovisnička ponašanja (komorbiditet s drugim ovisnostima). Drugim riječima, empirijski je potvrđeno da problematično kockanje proizlazi iz potrebe za bijegom i disocijacijom, te je povezano s neugodnim fiziološkim i emocionalnim stanjima. (Dodig, 2013.).

Kako bi shvatili koliko neki individualni rizični faktori utječu na adolescenta treba u obzir uzeti kako ta obilježja pojedinca koja doprinose uključivanjem u kockanje, utječu na ishod. Autorica Dodig (2013.) nam naglašava da trebamo uzeti u obzir koja nam je motivacija za kockanjem i koji sustav vjerovanja imamo, tj. način razmišljanja.

Prvo iskustvo kockanja je bitno i to smo već naveli, a ono ovisi o faktorima koje vrste igara je adolescent igrao (neke su više zarazne od drugih), okolnosti u kojima igra, motivaciju koju ima dok igra, da li je bio dobitak ili gubitak. Veliki utjecaj ima ako adolescent dobije veliki dobitak, koja iskustva ga prožimaju dok igra, jel u tom trenutku sretan ili tužan (koliko je bio emocionalno stabilan). Neki autori označavaju te prve velike pobjede mogu imati ono što se naziva 'priming effect' (Delfabbro i sur., 2014.). Ne samo da su takvi dobici više osnažujući za nastavak kockanja adolescenta, već je i vjerojatnije da će ih pamtili i utjecati na oblikovanje načina kako doživljava sebe dok kocka, što je poglavito rizično kod osoba sa slabim samopouzdanjem. Adolescenti koji ostvare rane pobjede vjerojatnije će razviti nerealna očekivanja o svojim šansama za pobjedu.

Dowling i suradnici (2010.) prepoznaju rizične faktore kao psihološke čimbenike pojedinca, njegov temperament, agresiju, stilove suočavanja, traženje osjeta i impulzivnost, ali i njihovu povezanost sa psihološkim faktorom stavova prema kockanju, neproduktivnim suočavanjem, uporabom alkohola, marihuane, drugih droga, očekivanjem užitka i uzbuđenja, očekivanjem samo poboljšanja, očekivanjem novca, motivima poboljšanja, motivima suočavanja, društvenim motivima, traženjem senzacija, depresijom te antisocijalnim ponašanjem. Fantazija o bogatstvu kod adolescenata važan je element koji ih potiče da ustraju u kockarskim aktivnostima bez obzira na štetne posljedice (Blaszczynski i Nower, 2008., prema Bilić, 2012.). Kockanje im daje mogućnost da novcem zadovolje različite potrebe, a ne čini im se zabranjeno i štetno kao droga ili alkohol, vjeruju da im može riješiti neke njihove životne probleme i odgovoriti na važna pitanja. Tu možemo uvidjeti i vezu između potragom za uspjehom i autonomijom, i potrebu da s novcem impresioniraju druge (Sjöberg i Engelberg, 2006. prema Bilić, 2012.). Nastavno na tu teoriju upravo stjecanje bogatstva može biti motiv materijalistički orijentiranih adolescenata za kockanje (Blaszczynski i Nower, 2008, prema Bilić, 2012). Osim materijalističkih faktora kao rizični faktor spominje se i pripadnost etničkim manjinama (Calado i sur., 2020.), adolescenti s migracijskom pozadinom, poglavito muškog spola, su u većem riziku od problema s kockanjem i imali su povećane psihopatološke simptome (Giralt i sur., 2018.). Autor Giralt i suradnici (2018.) ističu da nije samo sama prisutnost migracijske pozadine povezana s problematičnim kockanjem, već su važniji temeljni

aspekti, kao što su strategije akulturacije koje se primjenjuju. U ovom kontekstu, akulturacija se odnosi na proces prilagodbe pojedinca ili skupine na novu kulturu ili društveni okoliš nakon migracije. To uključuje promjene u vrijednostima, običajima, jeziku i drugim kulturnim elementima kako bi se pojedinac uskladio s novim okruženjem.

5.2. Obilježja bližeg okruženja kao rizični čimbenik adolescentnog kockanja

5.2.1. Obiteljska razina

Obiteljski odnosi tijekom adolescencije prolaze kroz promjene koje značajno utječu na različita područja mladih, poput razvoja neovisnosti, samopoštovanja, ali i individualnih patologija i problematičnog ponašanja (Lacković-Grgin, 2006.). Obitelj igra ključnu ulogu kao primarni faktor socijalizacije, u kojoj se formiraju snažni emocionalni odnosi i važna je za razvoj adolescenata. Stoga ne iznenađuje da neki obiteljski problemi imaju snažan utjecaj na rizične čimbenike. Posebice, kad je riječ o adolescentima koji su počeli kockati u ranoj dobi, često su svoje prva kockarska iskustva dijelili s roditeljem. Čest je slučaj da taj roditelj sam ima problema s kockanjem ili nekom drugom ovisnošću, a obitelj je često nižeg ekonomskog statusa (Griffiths, 1999, prema Griffiths i Wood, 2000.).

Jedan od značajnih rizičnih faktora je i stav roditelja i obitelji prema kockanju. Ako su roditelji pozitivno raspoloženi prema kockanju i ne smatraju ga opasnim, već ga prihvaćaju kao normalnu aktivnost, veći je rizik da će adolescent kockanje vidjeti kao prihvatljivo i upustiti se u to (Riley i sur., 2019.). Ponekad roditelji čak i izravno upoznaju djecu s kockanjem, pokazujući im kako igrati igre na sreću i na taj način normalizirajući kockarske aktivnosti i prikazujući ih kao nešto uobičajeno unutar obitelji, a ne kao ozbiljan problem (Dodig, 2013.). Istraživanja su pokazala da su adolescenti često prvi put došli u kontakt s kockanjem upravo putem članova svoje obitelji (Gupta i Derevensky, 1997, prema Lussier, 2014.).

Jedno istraživanje koje je provedeno s kockarima koji su bili na liječenju, a analiziralo je njihovu obiteljsku povijest i rana iskustva s kockanjem, otkrilo je da ljudi koji su odrasli u obiteljima s problemima s kockanjem imaju veću vjerojatnost da će i sami razviti slične probleme kao odrasli (Dowling i sur., 2010.). To može biti posljedica

činjenice da su ti ljudi bili izloženi kockanju od rane dobi i/ili zato što su naslijedili slične karakteristike od svojih roditelja koji su više skloni aktivnostima poput kockanja.

Drugi značajni rizični faktor, vezan uz roditelje, je njihova disciplina kao i njihovi školski uspjesi. Istraživanja su pokazala da faktor discipline je od veće važnosti od socioekonomskog statusa, spola, pa čak i problema s impulzivnošću i hiperaktivnošću kada je riječ o povezanosti s kockanjem adolescenata. Često se nalazi veza između kockanja adolescenata i loše roditeljske kontrole i disciplinskih strategija (Vachon i sur., 2004., prema Lussier, 2014.). Loše školske ocjene su povezane s problematičnim kockanjem i kod muškaraca i žena, a u istraživanju se pokazalo da su posebno u opasnosti stariji muški adolescenti koji imaju akademskih poteškoća i čiji očevi imaju nizak stupanj obrazovanja (Livazović i Bojčić, 2019.). Adolescenti čiji su roditelji visoko obrazovani manje su skloni rizičnom kockanju (Laftman i sur., 2019.).

Utjecaj roditelja i drugih članova obitelji na intenzitet i ozbiljnost kockanja djece i mladih može biti i indirektan i direktan. Indirektan utjecaj obitelji na kockanje adolescenata, prije svega, odnosi se na stres unutar obitelji i čimbenike koji doprinose ranjivosti adolescenata, čime postaju podložniji razvoju problema. Ti čimbenici uključuju: nepotpunu obitelj, česte stresne situacije u obitelji, naglašavanje važnosti novca u životu, smrt roditelja ili roditeljske figure, ozbiljne ozljede ili bolesti članova obitelji, nevjera jednog od roditelja, prisutnost psihološkog, fizičkog ili seksualnog zlostavljanja unutar obitelji, osjećaj odbačenosti i zanemarivanje (Griffiths, 2002. prema Dodig, 2013.). Istraživanje u Stockholmu pokazalo je da mladi koji ne žive s oba roditelja i mladi koji žive s roditeljima koji su nezaposleni pokazivali su veću sklonost kockanju i bili su u većem riziku od razvoja problematičnog kockanja (Laftman i sur., 2019.). Niz čimbenika rizika povezanih s obiteljskom disfunkcijom, psihopatologijom roditelja i financijskim posljedicama kockanja može utjecati na razvoj problema s kockanjem kod mladih (Dowling i sur., 2010). Roditeljsko ponašanje i nedostaci, interakcije roditelja s djecom, bračni sukobi, financijska napetost, poremećaj obiteljskih rituala, teški odnosi među braćom i sestrama, obiteljska nestabilnost i raspad obitelji samo su neki od obiteljskih čimbenika koji mogu stvarati okruženje pogodno za razvoj problema s kockanjem među adolescentima. Zanimljivo je primijetiti da postoji značajna povezanost između

adolescentnog kockanja i prisutnosti problema s kockanjem među rodbinom. Adolescenti koji su izloženi kockarskim aktivnostima od strane braće i sestara često imaju veću sklonost ka kockanju. Odrasli problematični kockari često prijavljuju visoke stope problema s kockanjem i za svoju braću i sestre (Dowling i sur., 2010).

Isto tako, kada su roditelji uključeni u kockanje, razvoj problema s kockanjem kod adolescenata češći je u usporedbi s vršnjacima koji nemaju roditelje koji se bave kockanjem. To se može objasniti povećanim stresom i rizikom za obitelj kada su roditelji uključeni u kockanje (Dowling i sur., 2010). Osim toga, obiteljski čimbenici poput očevih problema s pićem, majčinih problema s pićem i drogama, očevih mentalnih zdravstvenih problema, nedosljedne discipline, odvajanja/razvoda roditelja, financijskih dugova, nezadovoljstva obitelji, životnom situacijom i novcem mogu dodatno potaknuti rizik od problema s kockanjem kod adolescenata (Dowling i sur., 2010). Možemo zaključiti da obiteljski čimbenici igraju važnu ulogu u međugeneracijskom prijenosu problema s kockanjem. Svijest o tim rizicima može pomoći u razvoju intervencija i podrške kako bi se smanjio utjecaj obiteljskih faktora na adolescentno kockanje i zaštitila mlada populacija od razvoja problema s kockanjem u budućnosti. (Dowling i sur., 2010). Istraživanje dječaka iz siromašnih četvrti pokazuje povećani rizik od problema s kockanjem kod onih čije su majke imale niži profesionalni prestiž (Vitaro i sur., 1999, citirano u Lussier, 2014). To ukazuje na važnost ekonomskih uvjeta u kojima djeca odrastaju te njihov utjecaj na rizik od kockarskog ponašanja. Potrebna su daljnja istraživanja kako bi se bolje razumjela ta veza i razvile odgovarajuće preventivne mjere i podrška za djecu u nepovoljnim okolnostima (Lussier, 2014).

Djetetov makrosustav i egzosustav djelomično su oblikovani socioekonomskim statusom (SES) obitelji, koji se općenito odnosi na varijable osobnog stila života kao što su zanimanje, prihod i obrazovanje. Postoje značajna istraživanja koja su istraživala mehanizme rizika povezane s niskim SES-om i nepovoljnim ishodima. Nekoliko meta-analiza sumira rezultate vezane uz probleme u tjelesnom zdravlju, kognitivne nedostatke, loš školski uspjeh i emocionalne teškoće i poteškoće u ponašanju, uključujući uporabu tvari, kao posljedice ekonomske nepovoljne situacije kod mladih (McLoyd, 1998., prema Miech i Chilcoat, 2005., prema Lussier, 2014.).

5.2.2. Vršnjaci

Društveni čimbenici igraju ključnu ulogu u razvoju problema s kockanjem kod mladih. Neki od tih čimbenika uključuju odbacivanje ili izolaciju od vršnjaka, agresivan društveni stil, ograničen izbor prijatelja, niske prosocijalne vještine, obrazovne poteškoće, društveno odbacivanje, devijantna ponašanja, izloženost kockanju te utjecaj vršnjaka (Dowling i sur., 2010.). Istraživanja pokazuju da modeliranje i društveno učenje također igraju ulogu u razvoju problema s kockanjem kod adolescenata. Mnogi adolescenti ističu da se kockaju jer to rade njihovi prijatelji, a oni s problemima u kockanju često mijenjaju stare prijatelje koji ne kockaju, s onima koji se bave kockanjem (Gupta i Derevensky, 1997; Hardoon i Derevensky, 2001, prema Lussier, 2014.). Važno je istaknuti da su okolina u susjedstvu i vršnjačka skupina prepoznati kao značajni rizični čimbenici za probleme s kockanjem, iznad ostalih poznatih prediktora. Mnogi adolescenti također navode da se kockaju jer to rade njihovi vršnjaci (Lussier, 2014.). Istraživanje provedeno među adolescentima iz Finske i SAD-a, koje je istraživalo povezanost između identifikacije s vršnjacima i pojave problematičnog kockanja, donijelo je zanimljive spoznaje. Rezultati ukazuju na razlike u toj povezanosti, ovisno o tome je li riječ o offline ili online skupini vršnjaka s kojom se adolescenti povezuju (Savolainen i sur., 2019.). Istaknulo se da mladi koji se snažno identificiraju s offline skupinama vršnjaka manje su skloni problematičnom kockanju. S druge strane, identifikacija s online skupinom vršnjaka pokazala se suprotnim efektom. Mladi koji imaju manje offline društvenih veza, često traže slično orijentirane pojedince online s kojima dijele ideje i sadržaj vezane uz kockanje. Taj oblik online interakcije može češće poticati kockanje i izložiti ih većem riziku. Mladi koji već su razvili sklonost prema kockanju i počeli su osjećati negativnih posljedica skloni su skrivati probleme od drugih i isto će potražiti podršku od vršnjaka s kojima su u interakciji preko online platformi kreiranih za klađenje (Gainsbury i Blaszczyński, 2011., prema Sirola, Kaakinen, i Oksanen, 2018.).

Istraživanje problema kockanja kod adolescentica su također pokazala da postoji veći rizik od problema s kockanjem kod djevojaka koje imaju prijateljice koje se kockaju i koje sudjeluju u rizičnom i delinkventnom ponašanju drugih (Huic i sur., 2017.).

Nadalje, jedan od motiva kockanja je status, moć i ugled među vršnjacima, koji su mladi ljudi skloni vjerovati da im novac može pružiti (Bilić, 2012.).

5.2.3. Škola

Postoje razlike s obzirom na vrstu škole, pri čemu učenici strukovnih četverogodišnjih škola češće sudjeluju u kladjenju u usporedbi s učenicima gimnazija (Ricijaš i sur., 2015.). Također, istraživanje je pokazalo da učenici trogodišnjih strukovnih škola češće sudjeluju u igrama s visokim adiktivnim potencijalom i da među njima ima više onih koji imaju razvijene probleme (Ricijaš i sur., 2016.). Preopterećenost školskim obavezama i nezanimljivim nastavnim sadržajima, kao i tradicionalni načini predavanja, te marginalizacija škole i odgojno neutralno okruženje, samo su neki od mogućih razloga zbog kojih mnogi mladi gube interes za školu ili je čak napuštaju (Sokač, 2014.). Jedan od rizičnih čimbenika je niska privrženost školi. Stvaranje pozitivne, demokratične klime u školi u kojoj se svi osjećaju prihvaćeno i zajednički surađuju na istom zadatku s ciljem optimalnog rasta i razvoja djece i mladih može utjecati na to da se djeca i mladi osjećaju više povezano sa svojom školom, što može rezultirati boljim odgojno-obrazovnim ishodima (Nikčević-Milković i Rupčić, 2014.). Budući da je često cilj gimnazijalaca nastavak obrazovanja, a uvjet za to je bolje školsko postignuće koje ovisi o pojačanom angažmanu i uloženom trudu, imaju malo slobodnog vremena za druge aktivnosti. S druge strane, u strukovnim školama, osobito trogodišnjim, obično se upisuju učenici s lošijim postignućima, slabije motivirani za nastavak obrazovanja i manje usmjereni na postizanje akademskih rezultata. Uz to, učenici strukovnih škola su manje opterećeni nastavom i pripremama (Bilić, 2012.). Na temelju rezultata ovog istraživanja, učenici koji češće sudjeluju u kockanju također češće izostaju iz škole. S druge strane, vrijeme provedeno u kockanju i problemi s kockanjem, zajedno s neuspjehom i nezadovoljstvom u školi, mogu dovesti do povećanog izostajanja učenika. Krug neuspjeha postaje auto-perpetuirajući jer izostajanje korelira s neuspjehom, a neuspjeh potiče izostajanje, ta dva povezana čimbenika mogu postati prediktori različitih oblika rizičnog ponašanja. U nekim okruženjima, učenici koji često kockaju i izostaju vjerojatno imaju stav da je škola i

uspjeh nebitan, te zbog takvih stavova i ponašanja mogu postati popularni i osjećati prihvaćenima (Bilić, 2012.).

5.3. Obilježja šireg okruženja kao rizični čimbenik adolescentskog kockanja

Kod okruženja moramo razlikovati dva ključna pojma: dostupnost i pristupačnost. Dostupnost se odnosi na rasprostranjenost kockanja na određenom prostoru te njegovu legalnost i kockarske mogućnosti (Ricijaš i sur., 2019). S druge strane, pristupačnost se odnosi na mogućnost doslovnog pristupa kockanju i samom činu kockanja. Pristupačnost ima nekoliko dimenzija koje su istaknute u istraživanju (Thomas i sur., 2010, prema Ricijaš i sur., 2019). Prvo, geografska pristupačnost sugerira da će nam nešto bliže biti privlačnije, što se odnosi na kockarska mjesta koja su nam "nadomak" ruke, poput mjesta blizu kuće ili škole. Drugo, vremenska pristupačnost odnosi se na radno vrijeme prodajnih mjesta i njihovu povezanost s geografskom pristupačnosti, što se naziva "geovremenskom pristupačnosti". Treće, društvena pristupačnost odnosi se na atmosferu u mjestima gdje adolescenti kockaju, gdje kockanje može biti prihvaćeno i smatrano bezopasnim oblikom zabave. Četvrto, pristupačnost igara odnosi se na brzinu isplate i način plaćanja, što utječe na sam proces kockanja.

Prema istraživanju Ricijaša i suradnika (2015), broj prodajnih mjesta za kockanje u Hrvatskoj dramatično se povećao u posljednjih 20 godina, prelazeći brojku od 4000. Međutim, taj broj je zapravo veći jer ne obuhvaća mjesta poput kafića s "kladomatima", trgovina, kioska i benzinskih postaja koje nude tzv. "srećke" i gdje mladi mogu kockati. Zaštita ranjivih skupina u vezi s udaljenostima tih prodajnih mjesta od obrazovnih ustanova i vjerskih objekata regulirana je zakonom, ali se ne ograničava sam broj prodajnih mjesta.

Mogućnost online kockanja također predstavlja značajan aspekt, omogućujući pristup aktivnostima kockanja onima koji inače ne bi mogli sudjelovati ili bi im pristup bio otežan. Međutim, to stvara potencijalne probleme u kontroli dobi i provjeri punoljetnosti. Kroz društvene mreže i online platforme oglašava se kockanje, što može potaknuti pozitivan stav prema kockanju kod mladih, posebno ako im nedostaju kritičke vještine za tumačenje takvih sadržaja. Oglašavanje kockanja usmjereno je prema ranjivim skupinama, sugerirajući da je kockanje rješenje financijskih problema

(Gainsbury, 2012, prema Dodig, 2013). Zakonodavstvo u Hrvatskoj zabranjuje oglašavanje igara na sreću mladima u tiskanim i elektroničkim medijima (Zakon o igrama na sreću, NN 87/09), ali se reklame često i dalje mogu vidjeti na raznim platformama. Također, igranje igara na društvenim mrežama, koje simuliraju kockanje, popularno je među mladima, ali može potaknuti rizično ponašanje i kasnije prelazak na kockanje s novčanim ulozima.

Konačno, važno je naglasiti da kada se analizira kockanje, ključno je uzeti u obzir društvene i ekonomske uvjete. Prema autorici Dodig (2013.), kockanje se ističe po neovisnosti o ekonomskim faktorima; za razliku od drugih oblika ovisnosti, njegova popularnost ne oscilira s financijskim prosperitetom. No, paradoksalno, slabija ekonomska situacija i niža obrazovna razina na nekom području mogu povećati sklonost prema kockanju. Perspektivno, kockanje može dobiti zamah u regijama s niskom socijalnom sigurnošću i velikom nejednakošću, gdje iznenadna financijska dobit može izgledati kao jedini izlaz iz siromaštva. Podršku ovoj tvrdnji pružaju reklame za igre na sreću koje ciljaju ranjive skupine poput nezaposlenih i osoba nižeg socioekonomskog statusa, sugerirajući da se kroz kockanje može riješiti financijske nesigurnosti (Gainsbury, 2012., prema Dodig, 2013.).

S obzirom na navedene čimbenike, istraživači i stručnjaci ističu važnost razvijanja preventivnih i tretmanskih intervencija kako bi se smanjili negativni društveni rizici vezani uz kockanje, posebno kod mladih (Ricijaš i sur., 2019). Također, donositelji politika i zdravstveni stručnjaci trebali bi biti svjesni uloge online kockanja i povezanih aktivnosti te primijeniti nove politike i mjere u tom području (Oksanen i sur., 2019).

Oglašavanje kockanja se smatra društvenim rizičnim faktorom, povećavajući želju za kockanjem i rizik od problema s kockanjem (Shaffer i sur., 2004., prema Ricijaš i sur., 2019.). Posebno kod mladih, nedostatak kritičkog razmišljanja prema raznovrsnom i štetnom oglašavanju kockanja može predstavljati problem (Ricijaš i Dodig, 2014., prema Ricijaš i sur., 2019.). U zakonu se zabranjuje oglašavanje igara na sreću u tiskanim i elektroničkim medijima za mlade (Zakon o igrama na sreću, NN 87/09), no u Hrvatskoj možemo vidjeti reklame na jumbo plakatima, novinama, reklame na televizijskom programu, reklame na online platformama i društvenim mrežama. Postotak mladih koji svakodnevno koriste internet je vrlo visok, pa se postavlja pitanje

koliko je takva odredba uopće učinkovita. Prema istraživanju Gainsbury i sur. (2015.), Facebook i Twitter su bili dominantne platforme oglašavanja za kasina i „online“ kladionice, dok zakonodavstva ne predviđaju ograničavanje oglašavanja preko društvenih mreža za njih. Neke od rizičnih poruka koje su u oglašavanju svakodnevno slali prema svojim budućim klijentima, time i mladima koji su izloženi takvom oglašavanju je glorificiranje kockanja kao nešto uzbudljivo i zabavno, lakoća kockanja u samo par „klikova“ i uputama kako što lakše pristupiti, igrati i izvršiti uplatu. U istraživačkoj studiji o korištenju društvenih medija od strane operatera kockanja i latentnim porukama koje se prenose (Gainsbury, 2015.) navodi se da operateri se razlikuju u svojim strategijama na društvenim medijima te objavljuju raznovrstan sadržaj. Vrste sadržaja objavljenog na društvenim medijima uključivale su: informacije o lokaciji kladionice; promociju kockarskih proizvoda i posebnih ponuda; natjecanja i promocije; promociju dobitaka klijenata u kockanju; značajke koje pomažu klađenju; savjete za klađenje; vijesti o sportu i utrkama; događaje na lokaciji; hranu i piće; poticanje angažmana klijenata; veze s sportskim timovima; promicanje angažmana u zajednici, kao i sadržaj koji nije vezan uz kockanje. Sve to nas upućuje da internet oglašavanje, koje zakonom nije predviđeno da se regulira, zapravo vrlo opasno za mlade adolescente koji su tome konstantno izloženi. Opasne latentne poruke u oglasima osim što potiču visoku razinu oglašavanja kockanja u društvu, isto tako potiču i normaliziranje kockanja, te stvaraju percepciju da je kockanje prihvatljivo i bezopasno (Moore i Ohtsuka, 1999. prema Ricijaš, 2019.).

6. PREVENCIJA ADOLESCENTSKOG KOCKANJA

Istraživanja o kockanju među maloljetnicima, posebno sportskim klađenjem, su zabrinjavajuća i potvrđuju teorijske pretpostavke o većoj učestalosti kockanja u okruženjima s lakšom dostupnošću i liberalnim tržištem. Potrebno je poticati razvoj kvalitetnih društvenih politika, strategija javnog zdravlja te istraživanja usmjerena na mlade (Ricijaš i sur., 2016.). Studije ukazuju da većina roditelja ne smatra kockanje svoje djece problemom, često ga percipira kao manji rizik u usporedbi s drugim problematičnim ponašanjima (Campbell i sur., 2011., prema Dodig i Ricijaš, 2011.). Roditelji se često uključuju u kockarske aktivnosti s djecom i smatraju kockanje

prihvatljivim ponašanjem. Važno je senzibilizirati stručnjake, zakonodavce i kockarsku industriju o rasprostranjenosti problema kockanja među mladima te o ozbiljnim psihosocijalnim posljedicama koje to nosi za adolescentima i društvo. Cilj je zajednički raditi na društveno odgovornom organiziranju igara na sreću i smanjenju štetnosti ovog javnozdravstvenog problema (Dodig i Ricijaš, 2011.).

S obzirom na dob početka kockanja (12 godina), stopu iskustva s kockanjem u posljednja tri mjeseca (24,2%) i učestalost problema s kockanjem u posljednja tri mjeseca (1,1%) rezultati istraživanja pokazali su potrebu za strategijom ranog djelovanja kako bi se spriječili problemi s kockanjem kod adolescenata. Također, naporu u prevenciji kockanja moraju uzeti u obzir strategije okruženja adolescenta poput regulacije dostupnosti i alternativnih aktivnosti (Kang i sur., 2019.), a tu se poglavito misli na smanjenje liberalnog pristupa zakonodavnog tijela. Pozitivne rezultate u slučaju pojačane regulacije pristupa kockanju adolescenata vidimo po podacima stope pojave problema s kockanjem kod adolescenata u Brazilu i Danskoj, koja se smanjila na 1,3–1,6%, dok je stopa problema s kockanjem kod adolescenata u Albaniji porasla na 5,3%, koja je primjer za nepostojanje regulacije pristupa kockanju za adolescente. Ti rezultati sugeriraju da su potrebne strategije na nacionalnoj razini poput regulacije dostupnosti, kao i individualni pristupi koji će imati utjecaj na okruženje za adolescente (Kang i sur., 2019.). Društveno odgovorno organiziranje igara na sreću obuhvaća tri cilja: pridržavanje zakona i propisa, osiguravanje sigurnog prostora i online okoline te smanjenje štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja (Hing, Russell i Hronis, 2016., prema Ricijaš, 2019.). Cilj je stvoriti održivo i odgovorno okruženje za igrače te smanjiti negativne posljedice kockanja na pojedince i društvo.

Ricijaš i suradnici (2019.) predstavili su teorijski okvir za sveobuhvatan pristup reguliranju igara na sreću. Taj okvir uključuje pet različitih područja:

1. Dostupnost i pristupačnost igara: Ovo područje odnosi se na reguliranje broja prodajnih mjesta i vrsta igara koje su dostupne. Cilj je ograničiti pristup visoko-adiktivnim igrama kao što su kasino igre, automati i sportsko klađenje, te zaštititi djecu, maloljetnike i druge ranjive skupine putem mehanizama samoisključenja.

2. Oglašavanje: Definiranje standarda oglašavanja na nacionalnoj razini, ograničavanje vrsta poruka, mjesta i vremena oglašavanja te zabrana ciljanja specifičnih skupina.
3. Online sigurnost: Osim osiguravanja sigurnih online transakcija i legalnog poslovanja priređivača, ovdje se fokusira i na zaštitu maloljetnika, postavljanje vremenskih i novčanih ograničenja, softverske alate za feedback igračima te pružanje podrške igračima.
4. Edukacija svih dionika: Ovo područje obuhvaća edukaciju regulatora, priređivača, prodavača i osoblja, te stručnjaka za mentalno zdravlje o specifičnostima industrije kockanja i psihosocijalnim problemima povezanim s kockanjem. Također, igrači se senzibiliziraju o rizicima uključivanja u igre na sreću.
5. Psihosocijalne intervencije: Ovdje se naglašava važnost pružanja cijelog spektra preventivnih i tretmanskih intervencija na nacionalnoj razini, te osiguravanje stručnjaka za mentalno zdravlje koji su kompetentni u pružanju takve podrške.

Blaszczynski i sur. (2011. prema Ricijaš, 2019.) definirali su minimalne komponente društvene odgovornosti organizatora kockanja. To uključuje edukaciju za širu populaciju o kockanju i vjerojatnostima pobjeda putem medijskih kampanja i školskih kurikuluma. Trening za osoblje u kockarskoj industriji i informiranje o pomoćnim linijama. Ograničavanje marketinga prema maloljetnicima, bivšim kockarima i korisnicima socijalne pomoći. Postavljanje upozoravajućih znakova o rizicima kockanja. Zabrana kockanja maloljetnicima i obuka osoblja o tome. Zabrana prodaje alkohola igračima tijekom kockanja. Etičko oglašavanje i pravila o odgovornom kockanju. Dodatna regulacija igara na sreću uključuje ograničenje lokacija i ukidanje samoposlužnih terminala, kao i centralizirani model registracije i stroži standardi oglašavanja (Ricijaš, 2019.).

Ajduković (2000.) ističe da su preventivni programi za poremećaje u ponašanju učinkoviti kada se sastoje od tri razine prevencije (primarna, sekundarna i tercijarna), obuhvaćaju tri različita djelokruga djelovanja (lokalna zajednica, regija i država) i

zadovoljavaju potrebe tri skupine korisnika (šire socijalno okruženje, obitelj i djeca). Pri planiranju preventivnih programa važno je uzeti u obzir da se različite preventivne aktivnosti nadopunjuju umjesto da se preklapaju, te da se prilagode potrebama i mogućnostima specifičnih sredina. Osim toga, potrebno je razviti metodologiju za planiranje i praćenje programa, osigurati dobro osmišljene aktivnosti koje su jasno postavljene u širi sustav preventivnog rada, te se osloniti na multidisciplinarni pristup i suradnju stručnjaka iz različitih sustava. Suradnja između vladinih i nevladinih institucija također je ključna za provođenje preventivnih programa, te je važno sustavno evaluirati učinke svih aktivnosti (Ajduković, 2000.). Istraživanje „Children at risk of developing problem gambling“ u Australiji (Dowling i sur., 2010.) navodi također područja primarne, sekundarne i tercijarne prevencije djelovanja kada se radi o djeci koja su u opasnosti da razviju ovisnost o kockanju. Programi primarne prevencije usmjereni su na sve pojedince, ne samo na one koji imaju rizik ili potrebu, koristeći strategije poput određivanja minimalne dobi za klađenje i ograničavanja rada kockarnica kako bi se smanjio utjecaj na djecu. Sociokulturni model se fokusira na obrazovanje i jačanje otpornosti kroz informiranje, razjašnjavanje vrijednosti i razvoj vještina. Prevencija na razini zajednice uključuje masovne medijske kampanje i obrazovanje zdravstvenih stručnjaka. U školama se provode programi koji ciljaju očekivanja o kockanju, suočavanje s problemima te suosjećanje prema depresiji i zloupotrebi droga. Prvi program prevencije kockanja proveden 2020. godine u Portugalu među srednjoškolcima pokazao je da provedbom preventivnog programa adolescenti su proširili svoje znanje o kockanju, smanjila pogrešna uvjerenja, promijenila stavove i smanjila ukupno vrijeme provedeno u kockanju tjedno (Calado i sur., 2020.). Što se tiče sekundarne prevencije, fokus je na identifikaciji i intervenciji adolescenata koji su odrasli u problematičnim kockarskim obiteljima. To uključuje korištenje valjanih alata za procjenu povijesti problema s kockanjem u obitelji, te pružanje odgovarajuće usluge. U školskim okruženjima, sekundarna prevencija može uključivati upućivanje djece iz takvih obitelji prema grupama podrške sa vršnjacima ili osobnim mentorima (Dowling i sur., 2010.).

Na razini tercijarne prevencije, naglasak je na sprečavanju problema s kockanjem kod djece i adolescenata koji su odrasli u takvim obiteljima. Ključni pristup je uspješno liječenje člana obitelji koji ima problem s kockanjem. Također su potrebni programi

usmjereni prema pojedincima koji su odrasli u obiteljima s problematičnim kockanjem te obiteljski orijentirane intervencije. Stvaranje specifičnih intervencija za takve pojedince, kao što su individualno savjetovanje, grupne terapije i podrška putem internetskih resursa, može biti korisno. (Dowling i sur., 2010).

Rad s vršnjačkim skupinama adolescenata (kao što su vršnjačke edukacije), stvaranje podržavajuće atmosfere u školskom okruženju (uključujući pozitivan odnos između učenika i nastavnika), te razvijanje sigurne privrženosti roditeljima u ranom djetinjstvu ključan je pristup za prevenciju društveno nepoželjnog ponašanja mladih. Nažalost, u Hrvatskoj trenutno ne postoji sustavni model prevencije koji bi obuhvatio širok spektar rizičnih ponašanja kod djece i mladih (Rajhvajn Bulat, Sušac i Ajduković, 2018.). Programi usmjereni na istovremeno poticanje kompenzacijskih faktora, posebno socijalne povezanosti, te smanjenje faktora rizika, posebno rizika iz okoline kvarta i vršnjačkog okruženja, mogu rezultirati nižim razinama problema s kockanjem, iako bi za potvrdu tih saznanja bila potrebna prospektivna longitudinalna istraživanja (Lussier, 2014.). Važno je pružiti adolescentima obrazovanje i vještine kako bi donosili zdrave odluke za sebe te poticati svoje vršnjake da čine isto. Poticanje učenika da preuzmu aktivnu ulogu u prevenciji problema u ponašanju posebno je važno u naporima sprječavanja problema s kockanjem, s obzirom na adolescentne i društvene krive percepcije rizika i posljedica kockanja te poteškoće u privlačenju mladih problematičnih kockara u tretman (Gupta i Derevensky, 2000., prema Dickson i sur.). Školski programi prevencije problema vezanih uz kockanje trebaju ciljati specifične informacije o kockanju prema različitim dobima, educirajući mlade o oblicima kockanja s kojima će najvjerojatnije doći u dodir u određenoj dobi (Dickson i sur., 2004.).

7. ZAKLJUČAK

Cilj ovog preglednog rada je bio istražiti koji su rizični čimbenici koji utječu na adolescentsko kockanje i koji nam je prostor za prevenciju i djelovanje. Kockanje, kao drevna aktivnost, i dalje je sveprisutno u suvremenom društvu. Adolescencija je

osjetljivo razdoblje kada mladi mogu biti izloženi riziku od razvoja problematičnog kockanja. Postoji niz rizičnih čimbenika povezanih s razvojem problema u ponašanju adolescenata vezanih uz kockanje. Rizični čimbenici mogu biti podijeljeni na osobnu razinu, obilježja bližeg okruženja te obilježja šireg okruženja. Utjecaj okoline, društvenih normi, medijske izloženosti i dostupnosti kockanja putem interneta predstavljaju bitne čimbenike koji mogu olakšati pristup kockanju adolescenata.

Na osobnoj razini, posebno su važni čimbenici poput dobi, spola i kognitivnih poteškoća. Zabrinjava podatak da adolescenti sve mlađi dolaze u doticaj s kockanjem. Kognitivne poteškoće, poput slabijeg apstraktnog prosuđivanja, slabe kontrole impulsa i niske inteligencije, mogu biti povezane s problematičnim kockanjem. Obiteljski faktori značajno utječu na pojavu problema s kockanjem među adolescentima. Roditelji koji se bave kockanjem ili podržavaju tu aktivnost mogu normalizirati takvo ponašanje i potaknuti svoju djecu da se uključe u kockarske aktivnosti. Također, obiteljski problemi poput disfunkcionalnosti, siromaštva te problema u roditeljskom upravljanju mogu stvoriti nepovoljno okruženje koje povećava rizik od razvoja problema s kockanjem kod adolescenata. Vršnjaci također imaju važnu ulogu u utjecaju na adolescente da se upuste u kockanje. Kockanje vršnjaka, modeliranje ponašanja i društveno učenje mogu potaknuti adolescente na kockanje. Prijatelji koji se bave kockanjem ili su uključeni u rizično ponašanje mogu povećati rizik od kockarskih problema kod adolescenata.

Obrazovni sustav u kojem adolescent postiže loše akademsko postignuće može biti povezano s većom sklonosti prema kockanju. Stvaranje pozitivnog okruženja u školi može pomoći u smanjenju rizika od kockarskih problema kod adolescenata. Obilježja širokog okruženja, od susjedstva i lokalne zajednice, u kojoj je liberalno uređenje zakonskih propisa u vezi sa igrama na sreću iznimno su zabrinjavajuća. Podaci koji ukazuju da nam je zakon "mrtvo slovo na papiru" zapravo predstavljaju paradoks u zaštiti naše mladeži. Mladima je kockanje izuzetno dostupno, u toj aktivnosti ne snose nikakve sankcije od svog okruženja, dok štetne posljedice kockanja mogu bitno utjecati na njihov razvoj i njih kao jednog dana odrasle osobe.

Važno je shvatiti kako različiti faktori na osobnoj, obiteljskoj, vršnjačkoj i školskoj razini mogu zajednički doprinijeti razvoju problema s kockanjem kod adolescenata.

Sustavne intervencije koje ciljaju na prevenciju i smanjenje rizika mogu biti ključne u borbi protiv ovog problema i zaštititi zdravlja i dobrobiti mladih ljudi.

8. LITERATURA

1. Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J. i Janković, J. (ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži* (str. 47-62). Zagreb: Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
2. Američka psihijatrijska udruga (2014). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje – peto izdanje (DSM-5)*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
3. Bilić, V. (2012). Životni ciljevi adolescenata sklonih kockanju. *Život i škola*, 58(27), 77 – 93.
4. Calado, F., Alexandre, J., Rosenfeld, L., Pereira, R. & Griffiths, M. D. (2020). The efficacy of a gambling prevention program among high-school students. *Journal of gambling studies* 36, 573-595.
5. Delfabbro, P., King, D. & Griffiths, M. D. (2014). From adolescent to adult gambling: An analysis of longitudinal gambling patterns in South Australia. *Journal of Gambling Studies*. 30 (3), 547-563.
6. Dickson, M., Derevensky, J. & Gupta, R. (2004). Harm Reduction for the Prevention of Youth Gambling problems: Lessons Learn From Adolescent High-Risk Behavior Prevention Programs. *Journal of Adolescent Research*, 19(2), 233-263.
7. Dodig, D. (2013). *Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica*. Doktorska disertacija. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
8. Dodig, D. & Ricijaš, N. (2011). Kockanje zagrebačkih adolescenata – uloga psihopatskih osobina, rizičnog i delikventnog ponašanja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(2), 1-122.

9. Dowling, N., Jackson, A.C., Thomas, S.A., & Frydenberg, E. (2010). *Children at risk of developing problem gambling*. Melbourne: Gambling Research Australia.
10. Glavak Tkalić, R., Miletić, G. M. & Sučić, I. (2017). *Igranje igara na sreću u hrvatskom društvu*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ured za suzbijanje zlouporabe droga Vlade Republike Hrvatske.
11. Gainsbury, S. M., Delfabbro, P., King, D. L. & Hing, N. (2015). An exploratory study of gambling operators' use of social media and latent message conveyed. *Journal of Gambling Studies*, 32(1), 125-141.
12. Gainsbury, S.M., Russell, A., Wood, R., Hing, N. & Blaszczynski, A. (2015). How risky is Internet gambling? A comparison of subgroups of Internet gamblers based on problem gambler status. *New media & society*, 17(6), 861-879.
13. Giralt, S., Müller, K. W., Beutel, M. E., Dreier, M., Duvén, E. & Wölfling, K. (2018). Prevalence, risk factors, and psychosocial adjustment of problematic gambling in adolescents: Results from two representative German samples. *Journal of Behavioral Addictions* 7(2), 339–347.
14. Griffiths, M. & Wood, R.T. (2000): Risk factors in adolescence: the case of gambling, videogame playing, and the internet. *Journal of Gambling Studies*, 16(2-3), 199-225.
15. Huic, A., Dodig Hundric, D., Kranzelic, V. & Ricijas, N. (2017). Gambling among adolescent girls in Croatia – The role of different psychosocial predictors. *Frontiers in Psychology*, 8(792).
16. Jang, S.M., Hong, S., Bohun Kim, S. & Sohn S. (2019). Examining risk and protective factors of problem gambling among college student sin South Korea. *Children and youth services review*, 105. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104418>
17. Kang, K., Ok, J.S., Kim, H. & Lee, K.-S. (2019). The gambling factors related with the level of adolescent problem gambling. *International journal of environmental research and public health*, 16(12). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/333795308_The_Gambling_Factors_Related_with_the_Level_of_Adolescent_Problem_Gambler

18. Koić, E. (2009). *Problematično i patološko kockanje*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo "Sveti Rok". Posjećeno 25.7.2023. na mrežnim stranicama Zavoda za javno zdravstvo „Sveti Rok“: https://www.zzjzvpz.hr/hr/sadrzaj/djelatnost/1/publikacije/Elvira_Koic_Problematicno_i_patolosko_kockanje.pdf
19. Lacković-Grgin, K.(2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
20. Laftman, S. B., Alm, S., Olsson G., & Sundqvist, K. (2019). Future orientation, gambling and risk gambling among youth: a study of adolescents in Stockholm. *International Journal of Adolescence and Youth*, 2. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02673843.2019.1581069>
21. Livazović G. & Bojčić, K. (2019). Problem gambling in adolescents: What are the psychological, social and financial consequences? *BMC Psychiatry*, 19(308). Dostupno na: <https://bmcp psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12888-019-2293-2>
22. Lussier, I.D., Derevensky, J. & Gupta, R. (2014). Risk, Compensatory, Protective, and Vulnerability Factors Related to Youth Gambling Problems. *Psychology of Addictive Behaviors*, 28(2), 404–413.
23. Ministarstvo financija (2023). *Državni proračun 2023. godina i Izmjene i dopune Državnog proračuna Republike Hrvatske za 2023. godinu*. Dostupno na mrežnoj stranici Ministarstva financija: <https://mfin.gov.hr/proracun-86/drzavni-proracun-2023-godina/3369>
24. Nikčević-Milković, A. & Rupčić, A. (2014). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika u svrhu planiranja prevencije problema u ponašanju djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 105-122.
25. Novak, M., Ferić, M., Kranželić, V. & Mihić, J. (2019). Konceptualni pristupi pozitivnom razvoju adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 26(2), 155-184.
26. Oksanen, A., Sirola, A., Savolainen, L. & Kaakinen, M. (2019) Gambling patterns and associated risk and protective factors among Finnish young people. *Nordic studies on alcohol and drugs*, 36(2), 161-176.

27. Pravilnik o prostornim i tehničkim uvjetima za priređivanje igara na sreću u casinima, na automatima i uplatnim mjestima kladionica. *Narodne novine*, br. 38/2010, 130/2010, 69/2012, 15/2012, 151/2014, 36/2020.
28. Rajhvajn Bulat, L., Sušac, N., & Ajduković, M. (2019). Doprinos nekih osobnih i okolinskih varijabli u objašnjavanju eksternaliziranih problema adolescenata. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 28(2), 271-293.
29. Ricijaš, N., Maglica, T. & Dodig Hundrić, D. (2019). Regulatoriva igara na sreću u Hrvatskoj kao i socijalni rizik. *Ljetopis socijalnog rada*, 26(3), 335-361.
30. Ricijaš, N., Dodig Hundrić, D., Huić, A. & Kranželić, V. (2016). Kockanje mladih u Hrvatskoj – učestalost igranja i zastupljenost problematičnog igranja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 24(2), 24-47.
31. Ricijaš, N., Dodig-Hundrić, D. & Kranželić, V. (2015). Sportsko klađenje i druga rizična ponašanja hrvatskih srednjoškolaca. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51(2), 41-56.
32. Riley, B.J., Oster, C., Rahamathulla, M. & Lawn, S. (2021). Attitudes, risk factors, and behaviors of gambling among adolescents and young people: A Literature review and gap analysis. *International journal of environmental research and public health*, 18(984). Dostupno na mrežnoj stranici: <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/3/984>
33. Savolainen, I., Sirola, A., Kaakinen, M. & Oksanen, A. (2019). Peer group identification as determinant of youth behavior and the role of perceived social support in problem gambling. *Journal of gambling studies*, 35, 15-30.
34. Sirola, A., Kaakinen, M. & Oksanen, A. (2018). Excessive Gambling and Online Gambling Communities. *Journal of gambling studies*, 34, 1313–1325.
35. Sokač, A. (2014). Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih. *Educatio biologiae*, (1), 117-124.
36. World Health Organisation (2023.). *International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics (11. izdanje)*. Dostupno na mrežnoj stranici: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>
37. Zakon o igrama na sreću. *Narodne novine*, br. 87/2009, 35/2013, 158/2013, 41/2014, 143/2014, 114/22.

38. Zakon o sudovima za mladež. *Narodne novine*, br. 143/12, 148/13, 56/15, 126/19.